

Ο Άρης Αλεξάνδρου από τον Αλέκο Παπαδάτο – που εμπνεύστηκε από μια φωτογραφία του συγγραφέα και μεταφραστή.

Στο αφιέρωμα των επόμενων σελίδων συμπεριλαμβάνονται τέσσερα κείμενα, του Δημήτρη Ραντόπουλου, του Γιώργη Γιατρομανωλάκη, του Φίλιππου Παππά και του Γιώργου Τσακνιά. Σε πρώτη μορφή, τα κείμενα αυτά διαβάστηκαν στην εκδήλωση των εκδόσεων Πατάκη «Ο μεταφραστής Άρης Αλεξάνδρου», τη Δευτέρα 15 Απριλίου 2019, με αφορμή την έκδοση, για πρώτη φορά αυτοτελώς σε βιβλίο, της μετάφρασης από τον Άρη Αλεξάνδρου του μυθιστορήματος του Μαξίμ Γκόρκι, Οι Αρταμάνοφ (σειρά: sub rosa, εκδόσεις Πατάκη, Δεκέμβριος 2018). Τέλος, ο Γιώργος Ζεβελάκης ανακαλύπτει μια συνέντευξη του Αλεξάνδρου, από το μακρινό 1959 – τη μόνη συνέντευξη του συγγραφέα και μεταφραστή που μπόρεσε να εντοπίσει.

Μαξίμ Γκόρκι / Άρης Αλεξάνδρου: Οι αντίθετοι

Από τον ΔΗΜΗΤΡΗ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟ

Ο Γκόρκι άρχισε σαν φωνή της βαθιάς Ρωσίας, των απλών ανθρώπων και των κολασμένων, των παραβατικών, των θυμάτων της βίας. Αλλά από το 1927 αρχίζει η υποταγή του στον Στάλιν, μεταστροφή που δεν έχει άλλη εξήγηση από την κυνική ιδιοτέλεια. Ως πνευματική προσωπικότητα, ο Αλεξάνδρου υπήρξε το ακριβώς αντίθετο του Γκόρκι. Εντάχθηκε στην κομμουνιστική Αριστερά, όπως οι περισσότεροι της γενιάς του, με τις ιδέες της ισότητας, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Και αρνήθηκε αυτή την ένταξη όταν διαπίστωσε την εξέλιξη του κομμουνισμού σε ιδεολογία και πρακτική ολοκληρωτισμού. Μεταξύ άλλων, ο Αλεξάνδρου μετέφρασε και Γκόρκι.

Μαξίμ Γκόρκι,
Οι Αρταμόνοφ, μετάφραση
από τα ρωσικά: Άρης
Αλεξάνδρου, επίμετρο:
Γιώργος Τσακνιάς, Πατάκη,
Αθήνα 2018, 525 σελ.

Ο Μαξίμ Γκόρκι, συνιδρυτής -μαζί με τον Στάλιν- του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού», θα παραμείνει μεγάλος, αθάνατος ίσως, για το έργο του πριν από τον «σοσιαλιστικό ρεαλισμό». Πράγματι, *Οι Αρταμόνοφ*, έργο γραμμένο το 1925, είναι το τελευταίο μυθιστόρημά του όπου αναγνωρίζεται ο μεγάλος κοινωνικός ηθογράφος, εκφραστής της «ρωσικής ψυχής», ο δημιουργός του *Μακάρ Τσουντρα*, των *Αλητών*, της αυτοβιογραφικής τριλογίας (*Τα παιδικά χρόνια*, *Στα ξένα χέρια*, *Τα πανεπιστημιακά μου*)... Μετά τους *Αρταμόνοφ*, η ιδεοληψία και η στρατευσιμότητα του στη βαρβαρότητα του σταλινισμού αποστράγγισαν το πηγαίο ταλέντο του και την ελεύθερη δεκτικότητα του κορυφαίου αυτοδίδακτου.

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι με τον Γκόρκι θεμελιώθηκε ο μύθος του αυτοδίδακτου συγγραφέα και της συνέχειάς του, του «προλεταριακού συγγραφέα» -του Τρότσκι- και της «Προλετκούλτ» (πριν από τον «σοσιαλιστικό ρεαλισμό»).

Το επόμενο μυθιστόρημα του Γκόρκι, *Η ζωή του Κλιμ Σάγκιν*, γραμμένο το 1927, βρίσκεται σε κατακόρυφη πτώση -η κριτική το απέρριψε ομόφωνα, ως ανιαρό, φλύαρο, γεμάτο πολιτικολογία, ρητορείες περί της πάλης των τάξεων και με τοιτάτα του Μαρξ από δεύτερο χέρι κ.λπ.

Πιο θλιβερή ήταν η εξέλιξη του Γκόρκι ως πνευματικού ανθρώπου. Άρχισε σαν φωνή της βαθιάς Ρωσίας, των απλών ανθρώπων και των κολασμένων, των παραβατικών, των θυμάτων της βίας. Εξελίχθηκε αρχικά σε υπερασπιστή της δημοκρατίας, που αντιτάχθηκε στον

Λένιν και πήρε το δρόμο της αυτοεξορίας. Αλλά από το 1927 αρχίζει η υποταγή του στον Στάλιν και τον σταλινισμό, μια μεταστροφή που δεν έχει άλλη εξήγηση από την ιδιοτέλεια σε βαθμό κυνισμού. Γιατί αυτή η στάση πράγματι του εξασφάλισε τιμές και επίπεδο ζωής κορυφαίου ηγέτη της «νομενκλατούρας»: πολυτελή κατοικία στο κέντρο της Μόσχας με πολυάριθμο υπηρετικό προσωπικό, γραμματεία, φρουρά, σωφέρ κ.λπ. Ήταν η δεύτερη, μετά τον Στάλιν, προσωπικότητα του καθεστώτος από το 1928 έως το τέλος της ζωής του ή, έστω, λίγους μήνες πριν από το τέλος.

Ο ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ ΣΤΑΛΙΝΙΚΟΣ ΓΚΟΡΚΙ

Η σταλινική του καριέρα, παράλληλα με το θάνατό του ως συγγραφέα, άρχισε με τη θριαμβευτική επιστροφή του στη Σοβιετική Ένωση (1928 οριστικά) και τις τιμητικές εκδηλώσεις για τα τριάντα χρόνια συγγραφικής παρουσίας. Ορόσημό της είναι η δοξολογία της καταναγκαστικής εργασίας στην κατασκευή του καναλιού που σύνδεσε τη Βόρεια Θάλασσα με τη Βαλτική και η ωραιοποίηση των συνθηκών ζωής στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως («Γκουλάγκ») του Σολόβκι. Ο Γκόρκι ήταν ο εμψυχωτής στην έκδοση του προπαγανδιστικού τόμου *Η διάοργα «Ιωσήφ Στάλιν»* με κείμενα διθυραμβικά δεκάδων στρατευμένων κονδυλοφόρων και πρόλογο δικό του, ένα έντυπο που χαρακτηρίστηκε στη Δύση ως το πιο ψευδολόγο και αναίσχυντο βιβλίο της ιστορίας. Εκεί, ο Γκόρκι, μαζί με το λιβανωτό στον ιούθεο Στάλιν, περιγράφει ως ειδύλλιο πε-

ρίπου τη ζωή στο στρατόπεδο του Σολόβκι, κάτι σαν παιδική κατασκήνωση, όταν, στην πραγματικότητα, οι υποσιτισμένοι κατάδικοι δούλευαν εξαντλητικά κάτω από πολικό ψύχος και πέθαιναν όπως οι μύγες το χειμώνα.

Ήταν κάποτε ο υπερασπιστής των φτωχών και καταφρονεμένων, ακόμα και των παραβατικών· ένα από τα καλύτερα διηγήματά του («Τσελκας») έχει ήρωα έναν κλέφτη. Και η συλλογή *Οι αλήτες* (1892-1897) εγκαινίασε τη διεθνή μόδα της «αλητογραφίας», που επηρέασε, μεταξύ άλλων, τον μεγάλο Κνουτ Χάμσουν - και, παρ' ημίν, τον Πέτρο Πικρό, ο οποίος δανείστηκε και το όνομα του συγγραφέα των *Αλητών* (Γκόρκι = Πικρός).

Ο κάποτε ρομαντικός και ταυτόχρονα ρεαλιστής, πάντα πηγαίος, ελευθερόφρων, φλεγόμενος για δικαιοσύνη και αγάπη συγγραφέας μεταμορφώνεται σε απολογητή της βίας και της κτηνωδίας, των εκτελέσεων, των βασανιστηρίων και των γενοκτονιών, και μάλιστα υβρίζει τα θύματα των σταλινικών εκκαθαρίσεων. Απαντώντας σε διμαρτυρία της Οργάνωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, υπογράφει μεταξύ άλλων από τον Αϊνστάιν και τον Τόμας Μαν, γράφει σε ανοιχτή επιστολή τα εξής ανατριχιαστικά:

Οι εκτελέσεις είναι απόλυτα νόμιμες. Είναι φυσικό η εξουσία των εργατών και των αγροτών να εξοντώνει τους εχθρούς της σαν ψείρες. [...] Το ταξικό μίσος πρέπει να καλλιεργείται και με φυσική απέχθεια απέναντι στον εχθρό ως ον κατώτερο. Είναι βαθιά πεπειθήσή μου: ο εχθρός είναι ακριβώς ένα ον κατώτερο,

εκφυλισμένο σε φυσικό επίπεδο και, βεβαίως, σε ηθικό.

Ο πρώην Γκόρκι, που είχε στηλιτεύσει τη βία απέναντι στους ανυπεράσπιστους και τους ανήλικους, ακόμα και την οικογενειακή βία, με τις σωματικές τιμωρίες των παιδιών, έφτασε να επικροτεί την επέκταση της ποινής του θανάτου σε παιδιά από δώδεκα ετών και άνω.

Ας μου επιτραπεί στο σημείο αυτό μια παρατήρηση. Στο Επίμετρο του βιβλίου (*Οι Αρταμόνοφ*), ο Γιώργος Τσακνιάς παρακολουθεί πολύ συνοπτικά τη θλιβερή αυτή εξέλιξη του Γκόρκι. Τον πιστώνει, πολύ σωστά, με την αντίθεσή του στα πρώτα βήματα του ολοκληρωτισμού του Λένιν και επισημαίνει τη μεταστροφή του, αργότερα, και την εργαλειοποίησή του από τη σταλινική τρομοκρατία. Αλλά, στη συνέχεια, εκτιμά ότι οι σχέσεις του με τον Στάλιν «επιδεινώνονταν διαρκώς» και ότι «η απέχθειά του προς την περιττή βαναυσότητα οξυνόταν όλο και περισσότερο».

Δυστυχώς, το αντίθετο συνέβη. Οι σχέσεις Στάλιν-Γκόρκι, μέχρι λίγο πριν από το θάνατο του συγγραφέα, ενισχύονταν αδιάλειπτα, όπως το περιέγραψα. Το 1935 ακόμα, στην περιβόητη υπόθεση του Πάβλικ Μορόζοφ, ο Γκόρκι πρωταγωνίστησε στην καμπάνια ηρωοποίησης του νεαρού Πάβλικ, που δολοφονήθηκε από τους συγχωριανούς του επειδή είχε καταδώσει στην αστυνομία τον ίδιο του τον πατέρα, συμβάλλοντας στην εκτέλεσή του. Ο Γκόρκι όχι μόνο έγραψε σχετικά κείμενα αναγορεύοντας τον καταδότη-πατροκτόνο σε μοντέλο του «νέου ανθρώπου» του κομμουνισμού, αλλά και υποχρέωσε, προβοκάροντας, τον Αϊζενστάιν να γυρίσει ταινία με ήρωα τον Πάβλικ

Μορόζοφ. (Ο Αϊζενστάιν άρχισε ανόρεχτα τα γυρίσματα, που φαίνεται ότι κρίθηκαν από τους επαγγελματίες σπουμένους ως όχι αρκετά πειστικά και το φιλμ έμεινε ημιτελές σε κάποιο ντουλάπι.)

Αυτά μέχρι λίγους μήνες πριν από το θάνατο του Γκόρκι, που υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι δεν ήταν και τόσο «φυσικός». Ο ηθικός θάνατός του είχε προηγηθεί κατά πολύ.

Ως ένδειξη διαφωνίας και σύγκρουσης με τον Στάλιν έχει σημειωθεί η άρνηση του συγγραφέα να πάει στο Παρίσι το 1934, σε κάποια από τις ειρηνιστικές (φιλοσοβιετικές) συνόδους διανοουμένων «για την υπεράσπιση της κουλτούρας», τηλεκατευθυνόμενες, μέσω «συνοδοιπόρων» από τη Μόσχα. Αλλά είναι κατανοητό ότι ο Γκόρκι δεν τολμούσε να εμφανισθεί στη Δύση, όπου είχε εκτεθεί ανεπανόρθωτα ως απολογητής των εγκλημάτων του Στάλιν και υβριστής των θυμάτων. Η αποστασιοποίησή του υπήρξε πράγματι, μόνο μετά τη βεβαιότητα που απόκτησε ότι ο γιος του (Μαζίμ, επίσης) είχε δολοφονηθεί με δηλητήριο από τον αρχηγό της Γκεπεού, τον περίφημο Γιάγκοντα, μετά από λογομαχία μεταξύ τους (ο υιός Γκόρκι ήταν στέλεχος της Γκεπεού). Κανείς δεν επιζούσε μετά από σκιά έστω ανυπακοής ή διαφωνίας με τον πατερούλη ή το δεξί του χέρι, την πολιτική αστυνομία. Γι' αυτό είναι βάσιμη η υπόνοια ότι και ο πατήρ Μαζίμ δολοφονήθηκε, όπως και ο υιός, με εντολή του Στάλιν. Γιατί, άνευ θανάτου, η απογοητευτική θα ήταν επικοινωνιακά δυσχερέστατη.

Αρκετά, όμως, με τούτη τη θλιβερή μεταμόρφωση ενός μεγάλου του 20ού αιώνα.

Ο ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ ΑΡΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ας έλθουμε στον μεταφραστή του έργου του Γκόρκι, τον μεταφραστή γενικώς, Άρη Αλεξάνδρου.

Το πρώτο πράγμα που έρχεται στον νου είναι η άκρα αντίθεση στην πνευματική εξέλιξη των δύο, του Γκόρκι και του Αλεξάνδρου. Ως πνευματική προσωπικότητα, δηλαδή ως στάση απέναντι στον κόσμο και στην ιστορία, ο Αλεξάνδρου υπήρξε το ακριβώς αντίθετο του Γκόρκι. Εντάχθηκε αρχικά στην κομμουνιστική Αριστερά, όπως οι περισσότεροι της γενιάς του, με τις ιδέες της ισοτήτας, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Και αρνήθηκε αυτή την ένταξη πολύ

Ο Άρης Αλεξάνδρου, περί το 1975.

νωρίς, μέσα στην Κατοχή, όταν διαπίστωσε την καταπάτηση, την προδοσία των ιδανικών, την εξέλιξη του κομμουνισμού σε ιδεολογία και πρακτική ολοκληρωτισμού.

Δεν παραιτήθηκε όμως από τον αγώνα της αντίστασης, ακολούθησε όλες τις αντιστασιακές δράσεις της φοιτητικής νεολαίας στην Κατοχή. Με την ίδια ηθική αρχή, στον εμφύλιο αρνήθηκε να πολεμήσει τους κομμουνιστές και καταδικάστηκε σε δεκαετή φυλάκιση μόνο και μόνο επειδή δήλωσε στο στρατοδικείο ότι είναι κομμουνιστής. Όταν, όμως, στη φυλακή της Αίγινας, οι συγκαταρούμενοί του τον υποδέχθηκαν ως «δικό» τους, έσπευσε να τους βγάλει από την πλάνη: «Δήλωσα ότι είμαι κομμουνιστής επειδή με ρωτούσαν οι αντικομμουνιστές. Σε σας δηλώνω ότι δεν είμαι κομμουνιστής». Πρόσθεσε ότι, αν τον ήθελαν, θα συμμετείχε στην κοινή ζωή των φυλακισμένων, θα συνέβαλε στο κοινό ταμείο και θα έπαιρνε μέρος στις δραστηριότητες, π.χ. σε ενδεχόμενη κήρυξη απεργίας πείνας.

Τον απομόνωσαν αμέσως, κανείς δεν του μιλούσε, τον απέκλεισαν από τις συζητήσεις και από τη χρήση των βιβλίων. Ήταν η μεγαλύτερη στέρηση γι' αυτόν, τόσο που κατέφυγε στον εφημέριο της φυλακής· κι αυτός του έδωσε, βέβαια, την Αγία Γραφή. Τα ποι-

ήματα της συλλογής *Ευθύτης οδών*, γραμμένα στη φυλακή, φέρουν τα ίχνη (ονόματα, λεκτικό, ύφος) της Παλαιάς Διαθήκης.

Ωστόσο, η φυλακή, όπως και η εξορία, πριν και μετά, υπήρξε το δημιουργικό διάλειμμα από τη μεταφραστική εργασία για τον Άρη Αλεξάνδρου. Είναι ένα από τα παράδοξα της ανώμαλης πνευματικής μας πολιτείας. Ο Αλεξάνδρου «ελεύθερος» δεν γράφει δικό του έργο, μόνο μεταφράζει ξένη λογοτεχνία. Είναι ολοκληρωτικά δέσμιος της μετάφρασης, δεν έχει χρόνο και δύναμη για πρωτότυπη δημιουργία. Ποίηση γράφει μόνο ο δεσμώτης, στη φυλακή και στην εξορία. (Και *Το Κιβώτιο* στην αυτοεξορία του Παρισιού γράφτηκε ουσιαστικά).

Η μετάφραση απορρόφησε όλο τον παραγωγικό χρόνο και τη δημιουργικότητα του εραστή της τέχνης του λόγου. Πρέπει να το θεωρήσουμε ως απώλεια;

Δεν υπάρχει μονομερής απάντηση σε τέτοια ερωτήματα. Το βέβαιο είναι ότι το μεταφραστικό έργο του Αλεξάνδρου αποτελεί κεφάλαιο στην πολιτιστική μας περιουσία, στην ουσιαστική συνομιλία μας με την ευρωπαϊκή κουλτούρα, την παράδοση, την ευαισθησία και την ψυχή των άλλων λαών.

Απέδωσε στα ελληνικά πολλές δεκάδες ξένων έργων. Έχουν εκ-

δοθεί ογδόντα έργα (95 τόμοι) από τα ρωσικά, τα αγγλικά, τα γαλλικά, τα λατινικά και τα ιταλικά, εκτός από τα ποιήματα, τα δοκίμια, τα άρθρα τα δημοσιευμένα σε περιοδικά και συλλογικές εκδόσεις. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται τα αριστουργήματα της μεγάλης ρωσικής λογοτεχνίας: Ντοστογιέφσκι (δέκα έργα), Τολστόι, Τσέχοφ, Τουργένιεφ, Γκόγκολ, Γκόρκι, Μαγιακόφσκι κ.ά.

Η συγκρότηση βιβλιογραφίας μεταφράσεων του Άρη Αλεξάνδρου, που έκανα στο παρελθόν, ήταν δυσχερής. Ο ίδιος δεν κρατούσε αρχείο ούτε καταγραφή της μεταφραστικής του δουλειάς. Έχουν χαθεί, μάλλον οριστικά, μια δεκάδα μεταφρασμένων έργων, μεταξύ των οποίων τα έμμετρα σανσκριτικά έπη *Μαχαμπαράτα* και *Ραμαγιάνα*, το ποιητικό μυθιστόρημα *Ευγένιος Ονέγκιν* του Πούσκιν (επίσης έμμετρα μετάφραση) και *Η κόρη του λοχαγού*, μυθιστόρημα του ίδιου.

Τα έργα αυτά και άλλα που έχω συμπεριλάβει στη βιβλιογραφική μου δοκιμή (στο περιοδικό *Μετάφραση '96* της Οντέτ Βαρών-Βασάρ και στη μονογραφία *Άρης Αλεξάνδρου, ο εξόριστος*) είχαν δοθεί σε εκδότες οι οποίοι δήλωσαν μεταγενέστερα άγνοια είτε υπόσχεση (ανεκπλήρωτη) έρευνας. Ας ληφθούν υπ' όψιν και οι συνθήκες των εποχών (Κατοχή, εμφύλιος,

αλλαγή σπιτιών στην παρανομία κ.τ.λ.), αλλά και το γεγονός ότι η παραγωγή αντιγράφων δεν ήταν εύκολη υπόθεση όπως σήμερα με τη φωτοτυπία και την ηλεκτρονική τεχνική.

Η συστηματική επίδοση του Άρη Αλεξάνδρου στη μετάφραση άρχισε στην Κατοχή ως βιοπορισμός και συνεχίστηκε ως το μόνο επάγγελμα της ζωής του. Ο ιδανικός μεταφραστής, βέβαια, όπως διακήρυξε ο ίδιος, είναι ο ερασιτέχνης μεταφραστής, που δουλεύει χωρίς χρονικό ή άλλο περιορισμό, από αγάπη για το αλλόγλωσσο έργο. Στο μέτρο του δυνατού ανθρωπίνως, ο Αλεξάνδρου αντιπροσωπεύει ένα συνδυασμό ερασιτέχνη και επαγγελματία μεταφραστή: δουλεύει ασταμάτητα, δωδεκάωρο καθημερινά, αλλά με αυτοπεριορισμό παραγωγής να μην υπερβαίνει τα δύο τυπογραφικά φύλλα (32 σελίδες) τη βδομάδα. Η εμπλοκή στη μετάφραση, δουλειά στο σπίτι, τον απαλλάσσει από την υποχρέωση της εξαρτημένης, μισθωτής εργασίας, που του φαινόταν ανυπόφορη. Πλήρωνε αυτό το είδος ανεξαρτησίας – κυρίως την ιδεολογική τοιαύτη, με περισσότερο μόχθο. Σε ανταπόδοση, αυτό του επέτρεπε να ζει και να ταξιδεύει νοερά μέσα από τις γλώσσες, ιδίως στη μητρική του, τη ρωσική, και στον γλωσσικό, τουλάχιστον, κοσμοπολιτισμό, στην ιδέα του του Homo humanus.

***

Οι μεταναστεύσεις από γλώσσα σε γλώσσα (μεταφραζόμενη) προέκυπταν, βέβαια, από τη ζήτηση, αλλά τον πρώτο καιρό τουλάχιστον (Κατοχή, εμφύλιος) καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι ιστορικές περιστάσεις. Από τη λογοκρισία της Κατοχής λ.χ. δεν θα εγκρίνονταν εκδόσεις ρωσικής λογοτεχνίας. Άρχισε λοιπόν τη συνεργασία με τον οίκο Γκοβόστη, όπου τον παρουσίασε ο Γιάννης Ρίτσος το 1942, με έργα από τα αγγλικά (Ντ. Χ. Λώρενς) που συνεχίστηκαν μέχρι το 1960 (30 έργα, μυθιστορήματα και θεατρικά).

Οι μεταφράσεις ρωσικής λογοτεχνίας άρχισαν με Γκόρκι (*Mána*) το 1945 και συνεχίστηκαν με Τσέχοφ, Ντοστογιέφσκι κ.ά. ως το 1960 (31 μυθιστορήματα και θεατρικά), με τελευταία τα πολύτομα απομνημονεύματα του Έρενμπουργκ, ενώ έργα του Ντοστογιέφσκι και του Γκόγκολ που είχε μεταφράσει έμειναν στα ράφια του Γκοβόστη και εκδόθηκαν μετά τον θάνατο του μεταφραστή.

Ο Ιωσήφ Στάλιν και ο Μάξιμ Γκόρκι το 1931.

Από το 1974 ως το τέλος της ζωής του μετέφραζε κυρίως γαλλικά έργα (Βολταίρο, Μπαλζάκ, Μωπασάν, Σεμπρούν) αλλά και λατινικά (το *Σατυρικό* του Πετρώνιου) και ιταλικά (Α. Μ. Ριπελίνο). Ο θάνατος τον βρήκε στη μέση της μετάφρασης των *Σουάνων* του Μπαλζάκ (την ολοκλήρωσε η σύντροφός του Καίτη Δρόσου).

ΔΙΕΡΜΗΝΕΑΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΒΑΒΕΛ

Στη νεοελληνική γραμματεία μας, ο Άρης Αλεξάνδρου είναι, νομίζω, ο κορυφαίος μεταφραστής, όχι μόνο από ποσοτική άποψη. Διασημότερος μεταφραστής μας – επίσης για βιοπορισμό – είναι ο Παπαδιαμάντης και υπάρχουν μεγάλα ονόματα στη δημιουργική μετάφραση, από τον Κοραή, τον Σολωμό ως τον Σεφέρη και τον Ρίτσο. Θα μνημονεύσω εδώ τον θυσιασμένο στη μετάφραση αξιόλογο πεζογράφο Βάσο Δασκαλάκη, ο οποίος έμαθε επιτούτου νορβηγικά για να μεταφράσει, αριστοτεχνικά, τα περισσότερα έργα του μεγάλου Κνουτ Χάμσουν.

Ο Αλεξάνδρου υπερβαίνει όλα τα προηγούμενα με το εύρος και την ποιότητα του μεταφραστικού

έργου του. Ήταν, θα έλεγα, λίαν ενδεδειγμένος ως διερμηνέας της λογοτεχνικής Βαβέλ. Φτάνει να θυμηθούμε ότι αποσπάστηκε βίαια από τη μητρική του γλώσσα, τη ρωσική, στην κρίσιμη ηλικία της απόσπασης από τη μητέρα στα έξι του χρόνια βρέθηκε προσφυγόπουλο από το Πέτρογκραντ στη Θεσσαλονίκη, σε μια τάξη με ελληνόγλωσσα, που τον βρήκαν άφωνο στόχο του παιδικού τους σαδισμού. Ο μικρός πρόσφυγας από την επανάσταση χωρίς να ξέρει καλύμπι. Η πολυγλωσσία ήταν κάτι παραπάνω από ζήτημα επικοινωνίας, ήταν ζήτημα ζωής.

Άρχισε διερμηνεύοντας τη μητέρα του πρώτα, ανάμεσα στο σπίτι και στον έξω κόσμο. Στη συνέχεια της εφηβείας, το όνειρό του για διαρκές ταξίδι, με το επάγγελμα του ναυτικού, νανάγησε στο λιμάνι του Πειραιά, λίγες ώρες πριν μπαρκάρει σαν μούτσος σε ποντοπόρο φορητό, όταν αυτό βυθίστηκε από γερμανική βόμβα, τον Απρίλη του '41.

***

Θα αντιγράψω εδώ λίγες γραμμές από το σχετικό δοκίμιο μου στο περιοδικό *Μετάφραση* '96:

Από μια άποψη, όλο το πνευμα-

τικό ταξίδι του Άρη Αλεξάνδρου εξελίσσεται από την πίστη προς την αγωνία της επικοινωνίας, από την αποδοχή των κωδίκων και την ένταξη ως την πραγματογνωμοσύνη του άδειου κιβώτιου. Το πρόβλημα της (διγλωσσικής) επικοινωνίας το προσεγγίζει ιδανικά με την ποιήση, πρακτικά με τη μετάφραση και ορθολογικά με την ιδεολογία: από τον διεθνισμό-κομμουνισμό στην ουτοπία του «πολίτη του κόσμου» και του αντικατοπτρικού Homo humanus, που εφηύρε. Το διάβημά του ήταν ευθύγραμμο και σταθερό: τείνει στην απελευθέρωση από ό,τι διαιρεί τους ανθρώπους και τον λόγο τους, από ό,τι ακυρώνει τον Λόγο, που του φαινόταν στην αρχή απρόβλητος στις αρχές του και στους σκοπούς του.

***

Δεν είναι παράδοξο ότι ο μεταφραστής Αλεξάνδρου ενέπνευσε ακόμα και ποιήματα. Θα τελειώσω με λίγα αποσπάσματα από το ποίημα της Τζένης Μαστοράκη «Τρία γράμματα στον Άρη Αλεξάνδρου» (1988):

[...] Και σκέφτομαι, αναπόφευκτα, πόσο μεράκι χρειάστηκε – και πόση πίκρα – για ν' αγαπήσετε ήρωες ξένων βιβλίων, και πόσα δικά σας βιβλία μπορεί να κάταπιαν αυτές οι αντιγραφές, αν και πάλι θα μου πείτε απλά: «αν όλοι άρχιζαν να συγγράφουν, ποιος θα 'κανε τότε τ' αντίγραφα;».

(Μένει να λογαριάσω ακόμα, με ποιο τίμημα διασχίσατε τις αντρικές ερημίες του Ντοστογιέφσκι, ώσπου δώσατε επιτέλους, τόσο αργά, τη δική σας εκδοχή μιας απόλυτα αντρικής ερημιάς.)

[...] Γιατί υποψιάζομαι, και να με συμπαθάτε, πως δεν μπορεί, πως έστω μια φορά, κρατήσατε στο χέρι σας τα σκουλαρίκια της Ναστάσια Φιλίποβνα, πως σεργιανίσατε βουβά τις κάμαρες των φονικών, τους έρωτες, Σόνια, Αγλαΐα και Αλιόνα Ιβάνοβνα, Στεπάν και Λέων Νικολάγιεβιτς και Αλιόσα, πάντα εσείς, σ' αυτούς τους δρόμους, γέφυρες, πάροδοι μονάχα με αρχικά, στη λεωφόρο Νέβσκη που κατηφορίζει προς τα ποιήματά σας, και λέω πως όχι, τίποτα δεν ήτανε τυχαίο.

ΤΖΕΝΗ ΜΑΣΤΟΡΑΚΗ

«Τρία γράμματα στον Άρη Αλεξάνδρου», περ. *Η λέξη*, τχ. 77, Σεπτέμβρης 1988 ■